

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RING ÉVA**
A BARI KONFÖDERÁCIÓ ÉS A RZECZPOSPOLITA
ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSA
- **GEBEI SÁNDOR**
OROSZ-POROSZ ÉRDEKAZONOSSÁG
A RZECZPOSPOLITA ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSÁBAN
- **TÓTH FERENC**
A FRANCIA DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A RZECZPOSPOLITA
MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN
- **SCHVÉD BRIGITTA KINGA**
LENGYELORSZÁG ELSŐ FELOSZTÁSA
AZ ERŐEGYENSÚLY-DISKURZUS TÜKRÉBEN
- **VARGA BEÁTA**
GALÍCIA BETAGOLÁSA A HABSBERG MONARCHIÁBA
- **KURDI KRISZTINA**
A LENGYEL ZSIDÓ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER ÁTALAKULÁSA
- **SZEMLE**
KOVÁCS ZITA, URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

TARTALOM

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában. A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772 (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Ring Éva: A bari konföderáció és a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása	5
Gebei Sándor: Orosz–porosz érdekazonosság a Rzeczpospolita első területi megcsonkításában	43
Bebesi György: Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből	57
Dinnyés Patrik: Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán	67
Tóth Ferenc: A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében	83
Schwéd Brigitta Kinga: Lengyelország első felosztása az erőegyensúly-diskurzus tükrében a kortárs londoni hetilapok véleménycikkeiben	99
Varga Beáta: Galícia betagolása a Habsburg Monarchiába. A kelet-galíciai rutének helyzete 1772–1918 között	121
Kurdi Krisztina: A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után	139
<i>Szemle</i>	
A „fekete királyné” élete (Urbán Máté)	161
Az oktatás finanszírozási háttere a középkorban és a korai újkorban (Urbán Máté)	168
Észak és Dél veszélyes viszonya, avagy Olaszország születése (Kovács Zita)	172

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után

A lengyelországi zsidó önkormányzatok rendszere vitathatatlanul az európai zsidó történelem legjelentősebb politikai öröksége. Simon Dubnov (1860–1941) történész, a zsidó autonomizmus elméletének kidolgozója szerint a történelem folyamán a zsidóságnak mindig volt egy olyan központja, amely szellemi és kulturális hatást gyakorolt a világ más pontjain élő zsidók életére. Az ókori zsidó állam után ilyen volt Babilónia, a középkorban Spanyolország, a kora újkorban Németország, majd a lengyel–litván állam. Mindegyik központra jellemző volt, hogy a zsidó közösségek széles körű autonóm szervezettel, úgynevezett *kehillával* rendelkeztek, amelynek igazgatási szerve, a *kahal* egyesítette magában a vallási és a politikai hatalmat.

Dubnov a zsidóság történetét az autonómiára törekvés történeteként interpretálta, amelynek egyik legfontosabb szimbóluma a kehillá volt. A lengyelországi zsidóság „aranykorának” az 1501–1648 közötti időszakot tartotta, szerinte a kehillarendszer ekkor teljesedett ki leginkább, és ezt a korszakot tekintette a zsidó kulturális autonomizmus történelmi előképének.¹

Zsidók Lengyelországban a közép- és a kora újkorban

De miért is volt annyira egyedülálló a közép- és kora újkori lengyel zsidó önkormányzatiság? A különlegesség oka leginkább a demográfiában és a kiterjedt önkormányzatiságban rejlik. A 12. században a keresztes háborúk nyomán kialakult üldöztetések miatt nagyobb zsidó csoportok érkeztek Lengyelországba, elsősorban német területekről. A lengyel királyok szívesen fogadták őket, 1264-ben V. (Jámbor) Boleszláv kibocsátotta az úgynevezett *káliszi statútumot*,² amely a későbbiekben a lengyelországi zsidóság kiváltságainak alapját képezte.

* A szerző az ELTE BTK Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének megbízott előadója (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., kurdi.krisztina@btk.elte.hu).

1 Lásd: Dubnov, 1946. Dubnov elméletét az autonomizmusról legrészletesebben a *Nationalism and History* című művében fejtette ki (Dubnov, 1958. 84–85.). Gondolatait eredetileg a *Levelek a régi és az új zsidóságról* (Письма о старом и новом еврействе) című írásaiban tett közzé a *Vozshod* (Hajnal) folyóiratban 1887 és 1906 között orosz nyelven. Dubnov történelemszemléletéről és a kulturális autonomizmusról lásd még: Janowsky, 1966; Hilbrenner, 2004.

2 Prepuh, 1997. 25.; Karády, 2000. 68.; Haumann, 2002. 24.

III. Kázmér (1333–1370) megerősítette és kiszélesítette a zsidóság privilégiumait, amelyek akkor már az egész Lengyel Királyságra kiterjedtek. Uralkodása alatt gyarapodott a legdinamikusabban a közösségek létszáma, ami egyrészt a tudatos fejlesztő politikának, másrészt a Nyugat-Európában dúló pestis előli menekülésnek volt köszönhető. Ekkor virágoztak fel a leMBERGI és a KRACKÓI közösségek.

A lengyel–litván uralkodók a későbbiekben is erélyesen felléptek a zsidók elleni atrocitásokkal szemben, még a katolikus egyház agitációját sem tűrték. IV. Kázmér (1447–1492) és Báthory István (1576–1586) megerősítették a zsidóság kiváltságait. Litvániában szabadon telepedhettek, és a kereskedelem és az iparúzés mellett földműveléssel is foglalkozhattak. A 16. században zajlott a legnagyobb zsidó bevándorlás Lengyelországba. A tömeges migráció oka a német területeken dúló vallásháború és a spanyolországi zsidók kiűzése volt.

I. (Öreg) Zsigmond (1506–1548) 1530-ban elrendelte, hogy a zsidók lublini székhellyel hozzanak létre egy bíróságot vitás ügyeik rendezésére, ahol saját bírójuk a zsidó jogszokás szerint ítélkezik felettük. A király kezdeményezte a négy zsidó tartomány/ország rész tanácsának létrehozását is. 1551-ben II. Zsigmond Ágost (1548–1572) kiadta a zsidó autonómia Magna Chartáját, amely engedélyezte, hogy a király szentesítése nélkül, maguk válasszák meg rabbijaikat és vezetőiket.³

A 17. század közepén, a Hmelnyickij-felkelés előtt a zsidóság lélekszáma 200–500 ezer főre tehető, ekkor a Rzeczpospolita teljes népessége 10–11 millió fő lehetett. Az 1764–1765. évi census szerint már 750 ezer zsidó élt a lengyel állam területén. A lengyelországi a kora újkori Európa legnépesebb zsidó közösségét jelentette, miközben számos államban egyáltalán nem vagy csak igen kis létszámban éltek zsidók. Lengyelország első felosztását megelőzően Oroszországnak is csak elenyésző számú zsidó lakosa volt, Angliában a 13. századi kiűzési rendeletet csak a 17. század közepén vonták vissza. A német államoknak összesen 40 ezer zsidó lakosa lehetett, akárcsak a 18. századi Franciaországnak. Spanyolországban, Portugáliában, Szicíliában, Szardínián és Máltán a 15. század végén történt kiűzés következtében pedig egyáltalán nem éltek zsidók.⁴

A Lengyel–Litván Unióban a kettős alkotmányos alapokon nyugvó jogi státusz – a zsidó közösség alapszabálya (*takanot*), valamint a lengyel uralkodók által biztosított kiváltságok – kivételesen stabil politikai keretet és széles körű autonómiát teremtett a közösségek számára.⁵ A káliszi statútum a zsidókat az uralkodó kamaraszolgáivá nyilvánította (*servi camerae regis*), akik kötelesek voltak az uralkodónak adót fizetni. Ez a kamaraszolgái státusz nem volt egyedi, Németországban is a császár vagy a városok fennhatósága alá tartoztak a zsidók. A nemesi köztársaság viszonyai között a király hatalma azonban nem érvényesülhetett maradéktalanul, ez volt az egyik oka a nemesség és a zsidóság közötti szoros és kölcsönös érdekszövetség kialakulásának.

3 Karády, 2000. 68.; Haumann, 2002. 25–26.

4 Karády, 2000. 80.

5 Katz, 2005. 120–121.

A kahal egyszerre volt vallási, közigazgatási, igazságszolgáltatási és karitatív szervezet. Belső szabályzata, mondhatni, alkotmánya volt, amelyben rögzítették a közösség vezetőinek jogait és kötelességeit.⁶ A zsidó társadalom normáit a *Talmud* törvényei határozták meg, de legalább ennyire fontos volt a szokásjog is, amibe beletartoztak a speciális helyi szokások is. A 16–17. század folyamán, amikor a kahalok virágkorukat élték, számos helyen írásba foglalták a szokásjogot, amely tulajdonképpen a közösség tagjainak és képviselőinek ülésein hozott döntések összessége. Ezzel az írásos rögzítéssel kötelező normarendszerré vált a szokásjog.

A kahalt mint intézményt a belső és külső körülmények, valamint a közösség érdekei hívták életre és tartották fenn az évszázadok alatt. Találó Jakob Katz meghatározása, amely szerint a kehilla a tagoknak a közös zsidó hagyományhoz való ragaszkodásából született.⁷ A legfontosabb a zsidó vallási szokások, a zsidó jogszokás és az iskolák fenntartása volt, de a keresztény világtól való elkülönülés megmaradása is szerepet játszott. A legfontosabb meghatározó külső körülménynek a nemességhez fűződő viszonyt tekinthetjük: a zsidóság a nemesektől kapott védelem fejében súlyos adókat fizetett, ezért ezeknek az adóknak a beszedéséhez és a közösség állandó fizetőképességének fenntartásához a vallási összetartozás mellett egyfajta szervezeti keretre, egy végrehajtó szervre is szükség volt. Tulajdonképpen az adóbeszedés kényszere alapozta meg a zsidó önkormányzatiságot.

Az is rendkívül fontos feladata volt a gyülekezet vezető testületének, hogy folyamatosan figyelje a külvilág „rezdüléseit”, nem fenyegeti-e kiűzés vagy pogrom a közösséget. Így lett a kahal védelmi és adminisztratív szerv is, amely a közösség tagjainak nemcsak belső, hanem külső életét is szabályozta. A tagokat figyelmeztették az ország törvényeinek betartására, a korrekt üzleti magatartásra.

A lengyel jogalkotás a középkor folyamán mindig is több-kevesebb autonómiával ruházta fel a zsidó közösségeket. Ahogy növekedett a nemesség anyagi érdekeltsége, úgy nőtt a zsidóság öngazgatási joga is, ami az idők folyamán elősegítette az egységes adózás kialakulását. Kezdetben – ahogyan azt már említettük – a király kamaraszolgáinak számítottak, ezért adót fizettek az uralkodónak, aki érdekeltté vált abban, hogy védencai fizetőképesek maradjanak. Több alkalommal megerősítették vagy éppen bővítették jogaikat, kiváltságaik az uralkodók, miközben a király a zsidóság belső viszonyaiba semmilyen befolyással vagy beleszólással nem rendelkezett.

A kahal tevékenységi köre igen kiterjedt volt: beszedte az adókat, felügyelte a zsinagóga rendjét és az iskolákat, tartotta a kapcsolatot más közösségekkel, a nagyobb kahalok gondoskodtak a szegényekről. Olyan volt, mint egy „mikrokozmosz”, amelyben az élet minden szegmense benne rejtett.⁸ A kahal fennmaradása, főleg a közösségek autonómiájának megerősödése szempontjából mégis a legfon-

6 Fennmaradt 1595-ből a krakkói közösség 95 pontból álló szabályzata, amely bizonyítja, hogy milyen széles körű volt egy-egy kahal tevékenysége. Hasonló közösségi alkotmányt ismerünk Morvaországból is, melyet 1745-ben fordítottak le jiddisből németre, és 311 paragrafusból állt. A kahalokról lásd: Katz, 2005; Guesnet-Polonsky, 2022.

7 Katz, 2005. 120.

8 Rosenfeld, 1918. 237.

tosabbnak az adók beszédese és a beszédett pénz befektetése számított. Ezt a feladatot egy külön testület végezte, amelyet *simplernek* neveztek. Nemcsak a hitközség tagjainak adóját fektette be a vezetőség, hanem a keresztény társadalom tagjai közül is sokan bízták a pénzüket a kahalra, így a nemesek, polgárok, sőt még a katolikus egyház is. Az uralkodó és annak tisztviselői mindig közvetlenül a közösség vezetőivel tárgyalták meg a gazdasági, adózási kérdéseket, vagy éppen az autonómia kiszélesítésének ügyét, az egyes kehillatagok mint egyének nem léphettek közvetlenül kapcsolatba az állami szervekkel, nem üzletelhettek egyénileg, csak a vezetőségen keresztül.⁹

Ez a gyülekezeti struktúra nemcsak Lengyelországra volt jellemző Európában, de itt teljesebben ki leginkább a hatásköre. A lengyel zsidóság esetében egyedülállónak számított a régiók, azaz országrészek közötti együttműködés. Több országban tettek kísérletet arra, hogy létrehozzanak egy olyan szervezetet, amely az összes zsidó közösség felett áll, de ez csak Lengyelországban valósult meg. Az egyes országrészek (Nagy-Lengyelország, Kis-Lengyelország, Vörös-Oroszország és Litvánia) küldöttei, akik a rabbik és a kahal elöljárói közül kerültek ki, a *váádnak* nevezett gyűlésen – amelyet *Négy Ország Tanácsának* is neveztek – évente döntöttek a zsidóság életét érintő legfontosabb kérdésekről. Elsősorban az adók beszédéséről és befektetéséről folyt a vita, de szükség esetén bizonyos ügyekben az uralkodóhoz fordultak.¹⁰

Először 1581-ben, Lublinban ült össze a zsidó országgyűlés. A küldöttek megválasztották a vezetőséget (*generalitas*), melynek élén a *marsall* állt. A váádok hatévenként választották meg a zsidó marsallt, aki a lengyel zsidóság feje lett, ezáltal ő képviselte a zsidóságot a királyi udvarnál, és rendelkezett a kivetett adók mértékéről. Előfordult, hogy egy-egy tehetős küldött megvette ezt a tisztséget. Az adóügyeken kívül a váád feladatköre igen széles körű volt: jótékony célú gyűjtést rendezett, gondoskodott az árva gyerekek elhelyezéséről, a hajadonok férjhez adásáról, szabályozta a haszonbérleti viszonyokat, de a zsidóellenes atrocitásokra is reagált. A váád vezetősége tárgyalt az állami hatóságokkal, a tartomány és a szejm képviselőivel.¹¹

Sajátos és meglehetősen nehéz tisztséget látott el a *stádlán*, a közvetítő, szószóló. Az volt a feladata, hogy minden idejét a keresztény világgal való kapcsolatteremtésnek, illetve kapcsolattartásnak szentelje, ezért rengeteget kellett utaznia, sok nyelvet kellett ismernie, jártasnak kellett lennie a jogban és a helyi politikai viszonyokban. Ezt a posztot rendkívül tehetséges és képzett emberek töltötték be, akik olyan családokból származtak, amelyek biztosítani tudták, hogy ezt a sokfajta tudást a stádlánok elsajátítsák.

1623-ban a litvániai kahalok kiváltak a Négy Ország Tanácsából, és *Főközösségek Tanácsa* néven saját parlamentet hoztak létre, amelynek küldöttei az öt legnagyobb gyülekezet tagjaiból kerültek ki. A Négy Ország Tanácsát és a marsall tisztsé-

⁹ Haumann, 2002. 24–33.; Guesnet–Polonsky, 2022. 6–12.

¹⁰ Ring, 2001. 108–109.

¹¹ Rosenfeld, 1918. 235.; Haumann, 2002. 34.

gét az utolsó lengyel uralkodó, II. Szaniszló Ágost (1764–1795) szüntette meg 1764-ben, de az autonómia alsóbb szervei még hosszú ideig fennmaradtak.

A 18. század folyamán egyre súlyosabb helyzetbe kerültek a kahalok a rendkívül nagymértékű eladósodásuk miatt, ezzel együtt a hagyományos zsidó társadalom modellje is válságba jutott. A lengyel területek közül Galíciában volt a legrosszabb a helyzet, mert itt a nemesek és főleg a katolikus egyház hatalmas kölcsönöket adtak a zsidó közösségeknek, amire a gazdasági helyzet, a 18. századi háborúk, majd az új határok által szétzúzott korábbi gazdasági szerkezet átalakulása miatt már képtelenek voltak.¹²

A 18. század közepén már nagyon komoly kihívásokkal kellett szembesülniük a kahaloknak. Ennek a válságnak csak részben volt okozója a lengyel állam anarchiába sülyedése: a zsidó közösségnek elsősorban belső problémákkal kellett szembenéznie. A kehillák vezetése oligarchikussá vált, ami morálisan kezdte ki a belső viszonyokat és akadályozta a mobilitást. A 18. századtól egyre több zsidó peres ügyeiben nem a zsidó bíróságokhoz fordult, aláásva ezzel a zsidó autonómia egyik alapelemét, a zsidó joghatóságot. A korona és a nemesség versengő követeléseivel kikezdtek a zsidó közösségek alkotmányos alapját és biztonságát.¹³

Messianisztikus irányzatok

Ami a belső konfliktusokat illeti, a legnagyobb hatást a közösségen belüli viszonyokra az úgynevezett messianisztikus irányzatok megjelenése gyakorolta. Az irányzatok előzményei a 16. századi Szentföldre vezethetők vissza, ahol egyre erősebbé és népszerűbbé vált egy misztikával, kabbalával foglalkozó csoport, amelyet Isaac Luria (1534–1572) rabbi vezetett. Az alapvetően elitista mozgalom nagy népszerűsége tett szert a tömegek körében is. Tanításainak a messiásvárás is fontos részét képezte. Rövid időn belül a Luriát követő kabbalamagyarázók szembekerültek a hagyományos Talmud-magyarázó elittel, és ez a következő évtizedekben végletekig megosztottá tette a zsidóságot, ami a közösségek lassú bomlását eredményezte.¹⁴

Az első álmessiás-mozgalom, amely mély hatást gyakorolt a kelet-európai zsidóságra, a szmirnai szefárd zsidó, Sabbataj Cvi (1626–1676) vezette sabbatizmus volt. Az önmagát Messiásnak kikiáltó Cvi is a kabbalista tanításokból indult ki, az újdonságot leginkább a bűn fogalmának értelmezése jelentette. Cvi szerint a hagyományos zsidó parancsolatok megszeghetők, ha azt misztikus áhítattal cselekszik. Elgondolása szerint a Messiás végtelen kínok között vállalja magára az eredeti harmónia visszaállítását a Földön, maga is enged a gonosznak, hogy aztán belülről győzze le. Tisztátalanná válása által tisztul meg.¹⁵ A megváltásnak e sajátos formájú ígéretét a sabbatista mozgalom követői orgiákban kiteljesedő rituálékban élték meg.

¹² Katz, 2005. 331–332.

¹³ Hundert, 2004. 106–112.

¹⁴ Luriáról lásd: Liebes, 1993; Scholem, 1995; Goldish, 2004.

¹⁵ Haumann, 2002. 55.

Sabbataj Cvi tanai rendkívül gyorsan terjedtek egész Kelet-Európában, de különösen az 1648-as Bogdan Hmelnyickij-féle kozáklázadást kísérő pogromoktól meggyötört lengyel zsidóság körében találtak számos követőre. Ebből is látszik, hogy a folyamatos veszélynek kitett közösségeknek a hagyományos rabbinikus judaizmus már nem tudott megfelelő válaszokat adni. A sabbatiánus mozgalom egyértelműen kikezdte a kahal vezetésének tekintélyét.

Cvi tevékenysége a szultán nemtetszését is kiváltotta, ezért 1666-ban Konstantinápolyban letartóztatták, és választás elé állították: vagy áttér az iszlám hitre, vagy kivégzik. Cvi az előbbit választotta, és számos híve követte az aposztáziában, de sokan titokban mégis megmaradtak sabbatistának. Őket nevezték *döhnmehek*, központjuk Szaloniki lett.¹⁶

Sabbataj Cvi halála után közel 80 évvel újabb álmissiás tűnt fel Lengyelországban, pontosabban Podóliában. Fontos megjegyezni, hogy a 17. század folyamán a podóliai zsidóság sajátos, a többi lengyel területtől eltérő helyzetbe került. Miután Lengyelország csúfos vereséget szenvedett az Oszmán Birodalomtól és a Krími Kánságtól, az 1672-es bucsacsi békében le kellett mondania néhány területéről a törökök javára, így a Braclavi és a Podóliai vajdaságról. A karlócai béke (1699) értelmében azonban ezek a területek ismét a Rzeczpospolitáé lettek. Az oszmán fennhatóság alatt töltött 27 év alatt a podóliai zsidóság szoros kapcsolatokat épített ki a törökországi hittestvérekkel, és számos zsidó család települt ide Moldvából és Havasalföldről is. Miután a terület újból lengyel fennhatóság alá került, a podóliai zsidók követelték, hogy a Négy Ország Tanácsát bővítsék egy ötödik területtel. 1719-ben ez meg is valósult, a podóliai országrész függetlenedett a lwówi rabbinátustól és Satanów székhellyel önálló adóbeszedési jogot szerzett. Mindeközben a terület több évtizeddel Sabbataj Cvi halála után a szekta legfontosabb bázisa maradt a Rzeczpospolitában.¹⁷

Ilyen körülmények között bukkant fel 1755 körül Jacob Frank, aki az Oszmán Birodalomból érkezett Podóliába. Frank 1726-ban született Korolivkában, a Rzeczpospolita területén, de családja még gyermekkorában elköltözött az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló Moldvába, majd Havasalföldre. Számos városban élt fiatalkorában, így Csernovicban, Szmirnában, Konstantinápolyban és Bukarestben is. Vita tárgyát képezi, vajon apja már Lengyelországban is sabbatista volt-e, és ezért kellett elhagynia az országot, vagy csak az Oszmán Birodalomban került a sabbatistákkal kapcsolatba, mindenesetre a fia, Jacob egy alapvetően szefárd zsidó és muszlim világban szocializálódott, és felnőttként már Sabbataj Cvi követőjének tartotta magát. Jacob Frank 1753-ban Szalonikibe költözött, ahol megismerkedett az ottani sabbatisták legradikálisabb irányzatával, amelynek korábban Beruchjah Russo (török nevén Osman Baba) volt a vezetője. Russót a helyi döhnmehek szekta Sabbataj Cvi reinkarnációjának tartotta.

Amikor Frank 1755-ben visszatért Szalonikiből Lengyelországba, egyáltalán nem beszélt lengyelül, és valószínűleg jiddisül sem, ennek ellenére néhány éven

16 A sabbatizmusról lásd: Biale, 1979; Scholem, 1989; Goldish, 2004; Rapoport-Albert, 2011.

17 Maciejko, 2011. 17–18., 38.

belül a hagyományos rabbinikus judaizmus elleni lázadás legbefolyásosabb alakja lett, és neki tulajdonítható a zsidóság történetének egyik legnagyobb törése, aminek nyomán követői áttértek a kereszténységre.¹⁸

Jacob Frank felkereste azokat a közösségeket, amelyek már a 17. század végén is ismertek voltak eretnek beállítottságukról (Korolówka, Jezierzany, Busk, Rohatyn). Híres kabbalistaként és a szaloniki dönmeh követeként mutatkozott be. Lengyelország egyébként Frank teológiájában kulcsszerepet töltött be, valamilyen új ígéret földjének tekintette, és ellentétben Sabbataj Cvivel, aki vissza akarta vezetni a zsidóságot a Szentföldre, Frank Lengyelországban látta a zsidóság ideális otthonát.

Tanításainak egyik fő gondolata a Tórával való szembe fordulás volt, de számos tevékenysége és rituáléja a Talmud tagadására, illetve a *halacha*, a rabbinikus törvények áthágására buzdított. Különösen a szexualitás kérdésében döntött tabukat, akárcsak Sabbataj Cvinél, Frank követőinél is megjelenik „a bűnökön keresztül való felsőbb világba jutás” tézise. A szexuális szabadosság leglátványosabb és nagy visszhangot keltett példája volt az úgynevezett lanckoronai incidens, amikor Frank követői egy meztelen nőt körbetáncolva orgiát rendeztek, értelmezésük szerint a nő a Tórá-t szimbolizálta.

Az incidens a katolikus egyház és a lengyel rabbinátus figyelmét is felkeltette, ezért Frank kénytelen volt elhagyni Lengyelországot, miközben a rabbinikus bíróságon a sabbatistákat azzal vádolták, hogy megszegték az alapvető erkölcsi szabályokat és a halacha törvényeit. A rabbik kérésére a helyi lengyel hatóságok letartóztatták a résztvevőket. 1756-ban Brodyban a rabbinikus bíróság heremet (kiközösítést) hirdetett a frankisták ellen, amit a Négy Ország Tanácsa konstantynóvi ülésén megerősített. Frankot, mint török alattvalót, szabadon engedték. Frank visszatért az oszmán területekre, ahol gyorsan áttért az iszlám hitre.¹⁹

Ekkor a frankisták váratlan helyről kaptak támogatót Mikołaj Dembowski Kamieniec Podolski-i püspök személyében. A szektát kiközösítéssel sújtó rabbik a lanckoronai eset miatt a püspökhöz fordultak azzal a kéréssel, hogy a katolikus egyház is ítélje el a frankistákat, mivel szertartásaik a mágia elemeit is tartalmazzák, és erkölcstelen magatartásuk árt a keresztényeknek is. A püspök azonban lehetőséget látott az álmessias-mozgalomban. Mivel Frank és hívei elutasították a Talmudot,

18 A Jacob Frank vezette frankista álmessias-mozgalom lengyel kultúrtörténetre gyakorolt hatását az elmúlt években kezdték felfedezni Lengyelországban. Adrian Panek 2011-ben nagyszabású filmet rendezett Frank életéről *Daas* címmel. Ugyanebben az évben jelent meg Paweł Maciejko monográfiája, amely eddig a legalaposabb leírása Frank életének és a szekta működésének (Maciejko, 2011). 2014-ben látott napvilágot Olga Tokarczuk *Jákub könyvei* című monumentális regénye, amely Nobel-díjat kapott. Mind-egyik alkotás Frankot egy tehetséges szélhámosnak, démonikus figurának ábrázolta, aki kétségtelenül karizmatikus személy lehetett.

19 Frankról és a frankistákról lásd még: Scholem, 1995; Maciejko, 2011. A frankisták lengyelországi tevékenységéhez fontos forrás Dov Ber Birkenenthal (1723–1805) vagy más néven Bolechovi Ber műve. A bolechovi borkereskedő, Dov Ber 1759-től maga is részese volt az eseményeknek. Széles körű műveltséggel és nyelvismerettel rendelkezett, tolmácsolt az 1759-ben Lembergben lezajlott hitvitában. Az események mély nyomokat hagytak benne, egy teljes művet szentelt a frankista szektának (*Divrei Binah*, Bölcsesség szavai), melyet 1800-ban fejezett be. A páratlan forrásértékű munka, amelyet 1911-ben Abraham Jacob Brawer talált meg Tarnopolban (Galícia) Joseph Perl, a híres galíciai maszkil könyvtárában, sajnos máig kiadatlan. Jelenleg a jeruzsálemi Israel National Libraryben található.

és csak a kabbala szent könyvét, a Zohart ismerték el, amely nem mond ellent a keresztény szentháromságtannak, Dembowsi alkalmasnak tartotta őket, hogy áttérjenek a kereszténységre. Ezért a püspök 1757. június 20–28. között Kamieniec Podolskiban hitvitát rendezett a talmudisták (rabbik) és a Talmudot tagadó frankisták között. A vitán, amelyen Frank nem is vett részt, Dembowski a frankisták javára hozott ítéletet. A bíróság úgy döntött, hogy a zsidók egyénileg áttérhetnek az egyik „felekezetről” a másikra. A frankistákat Talmud-ellenes zsidókként határozta meg, de jogaik, kiváltságaik és kötelezettségeik a Rzeczpospolitában élő többi zsidóéval azonosak maradtak.²⁰

A vita utóhatásaként a püspök elrendelte a Talmud Lengyelországban található valamennyi példányának megsemmisítését, így 1757 nyarán Kamieniec Podolski főterén körülbelül tízezer példányt égettek el, miközben szerte az országban zsidóellenes megmozdulásokra került sor. Az elszabadult indulatoknak csak Dembowski püspök novemberben bekövetkezett váratlan halála vetett véget.²¹

A püspök halálával a frankisták ismét támogató nélkül maradtak, ami újjáélesztette az ellenük irányuló gyűlöletet a rabbik és a gyanakvó keresztény világ részéről is. Az eretnekek elleni hadjárat kettős erővel kapott lábra, ezért a frankisták közül sokan Törökországba menekültek, ahol csatlakoztak Frankhoz, és áttértek az iszlámra.

Váratlanul megint fordult a széljárás a sabbatisták javára. Egy másik katolikus püspök, Kajetan Sołtyk (1715–1788) sietett a segítségükre. Sołtyk még kijevi püspökként, 1753-ban Zsitomirban részt vett egy rituális gyilkossági per szervezésében, aminek következtében 13 zsidót halálra ítélték. Már akkor is lehetett tudni, hogy az ügy körül számos visszaélés történt, ami még a hatóságoknak is feltűnt. A püspök úgy döntött, hogy a frankisták segítségével javít megtépázott reputációján, és rávette a szektát, hogy erősítsék meg a rituális gyilkosság évszázados keresztény vádját. Sołtyknak sikerült meggyőznie III. Ágost királyt, hogy engedje vissza a frankistákat Lengyelországba, így 1758. július 11-én a Talmud-ellenes szekta tagjai és maga Jacob Frank is visszatért Törökországból.

1759. február 20-án a Sołtyk püspök által rendezett vitán a frankisták azzal vádolták a zsidókat, hogy keresztények vérért használják rituáléikon. Ezzel a szekta tagjai elnyerték a lengyel katolikus elit támogatását, de mindez azt is jelentette, hogy immár örökre elvesztek a zsidóság számára. Ezt a visszafordíthatatlanságot teljesítette be Jacob Frank, amikor 1759-ben Lwówban ő és hívei áttértek a kereszténységre, ilyesmire Lengyelországban sem előtte, sem utána nem volt példa. A szekta tagjainak ez komoly haszonnal járt: egy 1588-as litván törvény értelmében a keresztény hitre áttért zsidók a nemesség tagjai lettek, 1790-re közel 24 ezer zsidó keresztelkedett ki a Rzeczpospolitában.²²

1760-ban, befolyásuk tetőpontján Frank és követői bevonultak Varsóba, azonban kétségek merültek fel vele szemben mind a nemesség, mind a katolikus

20 Maciejko, 2011. 131–132.

21 Uo. 86–87.

22 Uo. 257.

klérus részéről, hogy mennyire őszinte a megtérése. Néhány hónappal később le-tartóztatták, és a cęstochowai Jasna Góra-i kolostorba zárták családjával és néhány hívével együtt. Eredetileg a katolikus egyház ideiglenes fogva tartásnak szánta, hogy csökkentse Frank befolyását a követői körében, de 13 év ott-tartózkodás lett belőle. Jasna Góran, a Szűz Mária-kultusz központjában dolgozta ki teológiájának végső változatát, amely többé-kevésbé változatlan maradt haláláig.

1772 augusztusában, a Lengyelország első megcsonkítása után kialakult káoszban Frank 13 év után szabad lett. 1773 januárjában Varsóba érkezett, majd két hónappal később elhagyta várost, és soha többé nem tért vissza Lengyelországba. 1773-ban Frank a morvaországi Brünnben telepedett le, ahol követői lejegyezték és összeállították a szektavezér tanításait, *Az Úr szavainak gyűjteményét* (Zbiór słów pańskich), amely Frank prédikációiról, hétköznapi beszélgetéseiről készített feljegyzéseket tartalmazott, de szerepeltek benne közmondások és mesék is. Az is kiderül a kötetből, hogy számára a katolicizmusra való áttérés csupán egy állomás a *daas*²³ elnevezésű jövőbeli vallás megteremtéséhez. Nem sokkal a könyv megírása után Frank elhagyta Brünn, és udvarával együtt Offenbach am Main kastélyában telepedett le, ahol hamarosan meghalt (1791).²⁴

A 18. századi lengyel zsidó közösségeket azonban nem csak a sabbatizmus és a frankizmus álmessias-mozgalmai kezdték ki. Jacob Frank megjelenésével szinte egy időben egy másik mozgalom is elindult. A népi jámborságnak is nevezett haszidizmus megjelenése tovább bomlasztotta az évszázados kehillarendszert.²⁵

A mozgalom a 18. század közepén, Podólia és Volhínia területén jött létre. Alapítója Jiszraél ben Eliézer (1700–1760), azaz Báál Sém Tov (Best, az Isteni név tudója). Karizmatikus személyiség volt, aki jól ismerte, hogyan lehet a hétköznapi emberekre, a szegényebb néprétegre hatni. A szegénység, a pogromok üldöztetéseinek következtében a 18. századi lengyel zsidóság fogékonnyá vált mindenre, ami vigasztalást nyújtott.

Best nem írt le semmit, tanítványai, az úgynevezett *maggidok* (tanítók) terjesztették tanait. Szinte új vallást teremtettek, de – ellentétben a sabbatizmussal és a frankizmussal – fel sem merült a hitehagyás gondolata, a haszidizmus elsődleges célja a judaizmus megreformálása volt. Martin Buber vallásfilozófus szerint a haszidizmus újszerűen átalakította a judaizmus két formáját – a halachikus és a kabbalisztikus judaizmust – misztikus judaizmussá.²⁶

A haszidizmus teljesen mentes volt azoktól a botrányoktól, szexuális kicsapongásoktól, amelyek a két álmessias-mozgalom történetét végigkísérték. A családokra viszont kifejezetten negatívan hatott a mozgalom. A hasziddá váló családtagot a többiek eretneknek tartották és kiközösítették. Az ünnepeket és a hétköznapiak jelentős részét a haszid a *caddikjával* (igaz ember) töltötte, és nem a saját

23 A vallást vagy tudást kifejező héber szó alapján.

24 Maciejko, 2011. 233–261.

25 A haszidizmusról lásd: Buber, 1960; Mahler, 1985; Rapoport-Albert, 1996; Weiss, 1997; Etkes, 2004; Hundert, 2004.

26 Buber, 1960. 124–125., 144.

családjával. Teljes mértékben férfiközpontú közösségek jöttek létre, a nőknek nem sok tér jutott a haszidok világában, alapvetően lenézték őket.

A haszidizmus tanításának központi elemét a jámbor életigenlés képezte. Követői szerint Isten előtt nem a törvények szigorú betartása a fontos, hanem az odaadó szeretet, a jóakarát és a lélek tisztasága. Elvetették az aszkézist, úgy vélték, bármilyen hétköznapi cselekedettel lehet szolgálni az Urat, akár tánccal, énekléssel is. Fontos, hogy ez individuális élmény legyen a hívek számára.

A rabbinikus judaizmussal ellentétben itt a caddik vagy rebbe a központi figura, aki mint valami uralkodó teljes mértékben a közösség fölé magasodik. Pozíciója örökölhető, ezért a 19. századra már jó néhány ismert caddikdinasztiáról beszélhetünk Kelet-Európában. Általában a haszidok lojálisak maradtak a rebbéjük dinasztiájához. A caddik közvetítő Isten és ember között, aki jóval több volt hívei szemében, mint egy „egyszerű” rabbi: csodákat, az élet minden területére vonatkozó és beteljesülő jóslatokat vártak tőle. Tekintélye nem a Talmud ismeretéből fakadt, hanem az eksztatikus élményből, amelyet képes volt átadni híveinek. Ilyen funkció, pozíció a kehillákban teljesen ismeretlen volt, mivel ott egy testület irányította a közösséget. Nyilván nem szorul magyarázatra, hogy ez teljesen felborította a kahal eddigi struktúráját.

Az eleinte szektaként számontartott mozgalom, amely főként a szegényebb zsidó réteget tömörítette, hamar kinőtte kereteit, annyira, hogy Lengyelországban és Oroszországban a haszidok száma nagyobb lett, mint a mozgalmat ellenzőké. Lengyelország felosztása után a porosz területet leszámítva mindegyik államban az ott élő zsidóság jelentős része a haszidizmus hatása alá került. Galíciában, Bukovinában és az oroszországi lengyel területeken is a zsidó közösségek legtöbbszörében, de Magyarország északkeleti vármegyéiben is az új mozgalom lett a domináns erő. A megszorított haszid közösségek egy-egy caddikdinasztia köré csoportosultak.

A haszidok és a rabbinikus judaizmus képviselőinek leglátványosabb összejövetelére Vlnában került sor, abban a városban, amely évszázadok óta a talmudista tudományosság fellegetvárának számított. A helyi zsidóság megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezetője, Eljahu ben Slomo Zálmán (1720–1797) vilnai gáon a haszidizmus ádáz ellensége lett. Szerinte a haszidizmusban túlzottan dominálnak az érzelmek, pedig a zsidóság megmaradását a törvények betartása garantálhatja. Különösen a „deviáns” magatartásuk, vagyis a Tóra tanulásának elhanyagolása, Zohar-értelmezésük és sajátos életvidámságuk zavarta a gáont, és eretneknek nyilvánította őket, a velük való vitát elutasította.

A vilnai közösségi vezetők rendkívüli ülésre gyűltek össze 1772 tavaszán, és gyakorlatilag hadat üzentek a haszidizmusnak, átokkal sújtották a haszidokat. Ekkor érkezett a városba a gáon legnagyobb ellenfele, Snéur Zálmán (1748–1803) is, aki meg akarta győzni a vilniaikat, ami azonban nem sikerült. A kiközösítéshez számos lengyelországi kehillá csatlakozott, és a két tábor közötti küzdelem a gáon halálával (1797) sem ért véget.²⁷

²⁷ Lederhendler, 1989. 43–46.

A haszidok hányattatásai Lengyelország felosztása után is folytatódtak. Snéur Zálmánt az orosz hatóságok többször is letartóztatták, mert ellenfelei azzal vádolták, hogy új vallást akar teremteni. Zálmán sok szempontból megújította a haszidizmust: hívei visszatértek a szent szövegekhez, szakítottak a túlfűtött mágikus és misztikus tendenciákkal, Zálmán a bölcsesség, értelem, felismerés jelszavával új alapokra helyezte mozgalmát. Ez az irányzat a máig létező chábad haszidizmus.²⁸

A mozgalom elsöprő kelet-európai sikerének az egyik titka, hogy sok helyen domináns szociális erővé vált. A felosztás előtti időkben az anyagi és erkölcsi válságban vergődő lengyel zsidóság számára a haszidizmus tanaiban megjelenő egymás iránti felelősségvállalás, testvériség realitássá vált. Nem sikerült törekvéseit rossz színben feltüntetni, követőit szektának minősíteni és a zsidó társadalom peremére szorítani. A vezetők megőrizték egyéniségüket és sajátos életvitelüket anélkül, hogy szakadást okoztak volna a judaizmuson belül, vagy megbontották volna a zsidó vallás és a kehilla egységét.²⁹ A haszidok nagyobb tekintélynek tartották saját caddikjukat, mint a hivatalos zsidó vezetőséget, de nem törekedtek új intézményrendszer, új struktúra kialakítására, inkább a már meglévő elfoglalására törekedtek. Viszont nem akarták a kahalon belüli funkciókat sem eltörölni, sem megváltoztatni, és nem követeltek szociális reformokat sem.³⁰

A cári Oroszországban

A cári Oroszországban Lengyelország felosztása előtt elenyésző számú zsidó élt. A Rzeczpospolita területi megcsonkításával viszont igen jelentős lélekszámú közösségek kerültek orosz fennhatóság alá. Létszámuk 1820-ra már elérte az 1,6 millió főt a 46 milliós összlakosságú birodalomban. Az Orosz Birodalomhoz csatolt területeken a kahal hatalmát az első évtizedekben a cárok inkább megerősítették, valószínűleg a már orosz fennhatóság alatt élő zsidók nem is nagyon vették észre, hogy új országba kerültek.³¹

Az oroszországi zsidóság történetét végigkísérte az integráció és a szegregáció. Nagy Katalin (1762–1796) 1791-ben létrehozta a 16 kormányzóságból álló, úgynevezett *letelepedési övezetet (cserta oszedlosztyi)* vagy más néven *lakhatási zónát*. Ez a több mint egymillió négyzetkilométer nagyságú terület, amely magában foglalta a mai Belorusszia, Lettország, Litvánia, Moldova és Ukrajna jelentős részét, 1917-ig az oroszországi zsidóság kijelölt lakhelyévé vált, amelyet csak különleges engedéllyel lehetett elhagyni.³²

Az 1772. évi felosztás után a zsidókat egyenlővé tették a többi népcsoporttal. A polgársághoz sorolták őket, de ez rendi, nem pedig modern állampolgári

28 Haumann, 2002. 81.

29 Molnár, 2003. 74–82.

30 Ettinger, 1996. 72.

31 Az Oroszországhoz került zsidóságra lásd: Dubnow, 1946; Kier, 1986, 2000; Фельдман, 2005; Будницкий–Долбиллов–Миллер, 2006; Барталь–Лурье, 2013.

32 Avrutin, 2011. 109–113.

egyenjogúsítás volt, és nem vált a hétköznapiakban tényleges jogforrássá. II. Katalin zsidókra vonatkozó törvényei azáltal, hogy ratifikálták közösségi autonómiájukat és vallási intézményeiket, hozzájárultak a zsidók elkülönüléséhez a lakosság többi részétől, ugyanakkor ösztönözték integrációjukat az uralkodó által létrehozott új közigazgatási intézményekbe, a városi önkormányzatokba, valamint a kereskedőcéhekbe.³³

Az első átfogó statútum, amelyet I. Sándor (1801–1825) uralkodása idején, 1804-ben adtak ki, fenntartotta a zsidó közösség és a kahal jogi autonómiáját. Folytatódott II. Katalin liberális politikája, több gyakorlati intézkedéssel kiegészítve. Ekkor engedélyezték, hogy a zsidók a nem zsidó oktatási intézményekbe is beléphetnek. A cár azt is felvetette, hogy ingyenföldet ajánlanak fel számukra gazdálkodás céljából, ha áttérnek az ortodox vallásra, de az ötlet nem volt népszerű.

Az 1804-es szabályzat a rabbikra hagyta a kahal vallási és igazságszolgáltatási feladatait, és rájuk bízta az állami adók beszedésének és a pénzeszközök kezelésének felügyeletét, de megtiltotta, hogy a kormányzat tudta nélkül új adókat vessenek ki. A kahal képviselőinek számát, akiket a kormány jóváhagyásával választottak meg három évre, a törvény nem határozta meg. Megkülönböztették viszont a foglalkozási kategóriákat: földműves, iparos, kereskedő és városlakó, a zsidóknak lehetőségük lett céhekbe belépni. Az uralkodó egyik fő törekvése az volt, hogy a falvakból, illetve a porosz határ közeléből eltávolítsák őket, így 1825-ben a határ 25 kilométeres körzetéből is el kellett költözniük.³⁴

I. Sándor uralkodásának idején zajlott a kehillák és a haszidok közötti legélesebb küzdelem. A kormányzat is tisztában volt a konfliktus súlyosságával, ennek ellenére nem avatkozott be a két csoport viszályába. Minden városnak vagy falunak csak egy kehillája lehetett, tekintet nélkül arra, hogy a zsidó lakosság hány felekezetre vagy szektára oszlott. Azzal, hogy az állam nem avatkozott be a két tábor küzdelmébe, kifejezetten gyengítette a kahalokat. A váád felszámolása után a közösségnek a haszidokkal szembeni konfliktusban az államhoz vagy egyéb patrónushoz kellett fordulnia, de azok elismerték a haszid mozgalom létjogosultságát. Az 1804-es rendelet lehetővé tette, hogy ha egy közösségen belül olyan nagyok az ellentétek, hogy nem akarnak közös zsinagógát használni, a haszidoknak is lehetővé kell tenni, hogy saját imaházat építsenek, de nem válhatnak ki a kehillából. Most látszott csak igazán, hogy a váád megszüntetése destabilizálta, döntésképtelenné tette a közösségeket. Eli Lederhendler szerint a Négy Ország Tanácsának eltörlése és a haszidizmus gyors terjedése között ok-okozati összefüggés van.³⁵ Történetek erőfeszítések az országos tanács visszaállítására 1815 és 1818 között, de a cári kormányzat egyáltalán nem akart egy „szuprakahalt”.³⁶

I. Miklós (1825–1855) személyisége sokkal autokratikusabb volt elődeinél, mindenféle alkotmányos reformot mereven ellenezett. A zsidóság szempontjából a legjelentősebb változásnak a kötelező katonai szolgálat elrendelését tekinthet-

33 Sz. Bíró, 1995. 9–11.

34 Levitats, 1970. 32–34.

35 Lederhendler, 1989. 40.

36 Lederhendler, 2008. 154.

jük (1827). A Rzeczpospolitában a zsidók nem teljesítettek katonai szolgálatot. Ellentétben a Habsburg Birodalommal vagy a nyugat-európai gyakorlattal, az oroszországi kötelező katonai összeírás és katonai szolgálat nem emancipatórikus lépés volt a zsidóság szempontjából. A kahalra morálisan rendkívül nehéz feladat hárult, ugyanis a közösség vezetőinek kellett kiválasztani meghatározott számú férfit a 25 évig tartó katonai szolgálatra. Emellett a zsidók előtt is megnyitották a Nagy Péter által létrehozott, úgynevezett kantonista zászlóaljkat. 12–25 év közöttieket hívtak be ezekbe, de előfordult, hogy ennél fiatalabbakat is elküldtek a közösség elöljárói a kantonista iskolákba, ahol hatéves oktatás és katonai képzés után kellett teljesíteni a 25 éves katonai szolgálatot. A kehilla vezetői azzal szembe-sültek, hogy gyermekeket kell küldeniük a hadseregbe. Az oroszországi zsidók jogosan aggódtak amiatt, hogy a behívott fiatalok többsége és sok felnőtt katona áttér a keresztény hitre, és elvész a judaizmus és családja számára. Ugyanakkor léteztek a zsidóságon belüli csoportok, amelyek mentesültek a besorozás alól. Ilyenek voltak a rabbik, a kereskedőcéhek tagjai és a földművesek.³⁷

Ez a besorozási rendszer egyértelműen korrupcióra ösztönözte a kahalt, ami végképp aláásta a kehilla már amúgy is megtépzott tekintélyét. A közösség vezetői arra törekedve válogatták ki hitsorsosaikat a katonai szolgálatra, hogy lehetőleg a „nem hasznos zsidókat” küldjék a cári hadseregébe, így a koldusokat, a kevésbé iskolázottakat, az árva gyermekeket. A kehilla adózóképességének megtartása érdekében az adófizető középosztálybeli családfők túlnyomórészt mentesültek a sorozás alól, és a vezetők is megvédték saját gyerekeiket és a közösség más jómódú családjainak fiait.

Szintén I. Miklós uralkodása alatt történt az a zsidóság szempontjából lát-szólag rendkívül fontos kormányzati intézkedés, hogy 1844-ben formálisan eltöröl-ték a kahalt, az autonóm zsidó közösség végrehajtó hivatalát, és a zsidókat a helyi állami hatóságok formális ellenőrzése alá helyezték. Tulajdonképpen csak magát a kahalt szüntették meg, nem pedig az autonóm zsidó közösséget. A zsidóság to-vábbra is maga intézhette a vallásgyakorlat részének tekintett ügyeket. A vallási és világi ügyek közötti különbséget azonban sohasem határozták meg egyértelműen, így jogilag ellentmondásos helyzet alakult ki. A kehilla végrehajtó szerve most hiány-zott, ugyanakkor a közösség továbbra is önálló jogi személy volt, amely az adózta-tásért és a katonai összeírásért is felelős maradt.³⁸

A Habsburg Birodalomban

Az osztrák és porosz területeken kezdettől fogva jelentősen csökkentették a zsidó közösség autonómiáját a kormányzatok, amelyek a felvilágosult abszolutizmus ideológiája alapján megkísérelték egységesíteni az állam területén az összes intéz-mény ellenőrzését. Az állami centralizáció azt jelentette, hogy sürgősen tar-

37 Stanislawski, 1983. 16–19.

38 Uo. 29.

tották a továbbiakban, hogy egyes csoportok, közösségek és az állam között közvetítő testületek álljanak. A kormányok ezért egyre jobban beavatkoztak a zsidó közösség mindennapi működésébe olyan területeken, mint az adózás, az oktatás és a katonai szolgálat, és ez gyakorlatilag felszámolta a zsidó közösség autonómiáját.³⁹

Az első katonai felmérés szerint 1773-ban 224 981 zsidó élt Galíciában. Az osztrákok ezen az új területen eddig számukra ismeretlen, nagy létszámú és rendkívül rossz szociális helyzetű zsidó népeiséggel találták magukat szemben. A tartomány elfoglalásával gyökeresen megváltozott a Habsburg Birodalmon belül a zsidóság aránya.⁴⁰

Első galíciai utazása valósággal sokkolta II. Józsefet.⁴¹ Korábban anyja, Mária Terézia fontolgatta a zsidóság kiűzését Galíciából, de fia arra jutott, hogy ezt a hatalmas embertömeget nem szabad kiűzni, mivel az veszélyeztetné a szomszédos nyugati tartományok biztonságát és az ott élő zsidóság helyzetét. Különösen nagy gondot okoztak azok a galíciai zsidók, akik semmilyen tulajdonnal nem rendelkeztek, koldulásból vagy alkalmi munkákból éltek, mivel állandóan vándoroltak, és egyetlen közösségben sem voltak regisztrálva.

A Habsburgok politikáját végigkísérte a *hasznosság* elve, vagyis a felfogás, hogy az állam számára hasznossá (*nützlich*) kell tenni a zsidókat. Az osztrákok már uralmuk kezdetén szembesültek a galíciai zsidóság legnagyobb problémájával: közösségeik teljesen eladósodtak és hatalmas összegű tartozásokat halmoztak fel. Ezért az első intézkedések között szerepelt, hogy megtiltották a kahaloknak további kölcsönök felvételét. Ez fontos volt a birodalom gazdaságának szempontjából, mert az eladósodott, kamatokkal is megterhelt közösségek nem tudták fizetni a kormányzat által bevezetett adókat sem. Látva a sok kis közösség zavaros viszonyait, az osztrák kormányzat arra a következtetésre jutott, hogy egy, az egész tartomány felett álló és ellenőrzési hatáskörrel rendelkező szervezetre van szükség, egy kvázi „szuprakahala”.

Mária Terézia 1776-ban kiadott rendeletével létrehozta az úgynevezett *Generaldirektion*. Ez az új központi szerv az egész galíciai zsidóság fölött gyakorolta az ellenőrzést, a *Generaldirektion* pedig a kormányzó ellenőrizte. A kormányzat a zsidó közösségek autonómiáját ekkor még nem szüntette meg, hanem beillesztette a kahalokat az osztrák közigazgatási rendszerbe. Ez az új testület képviselte a zsidóságot a császári közigazgatásban, és ellenőrizte az összes kahalt. Minden zsidó közösség 6–12 közösségi elöljárót (*Gemeindeälteste*) választhatott, hogy pontosan hányat, az döntötte el, hogy a kahal mennyi adót fizetett. Az osztrák hatóságok az adóbefizetés alapján négy osztályba sorolták a zsidóságot: az első osztályba kerültek a legkisebb adót fizető közösségek, melyek 6 tagot delegálhattak, a negyedikbe a legnagyobb adófizetők, ők 12 tagot választhattak. A közösségek választói kollégiumokat állítottak össze, és az általuk megválasztott személyek közül

39 Mária Terézia és II. József galíciai zsidópolitikájáról lásd: Brawer, 1916; Lewin, 1933; Rozdolski, 1962; Barton, 1981; Karniel, 1986; McCagg, 1992.

40 Lewin, 1933. 47.; Karniel, 1986. Appendix 13. táblázat; Mark, 1994. 51–68.; Karády, 2000. 152.

41 Különösen nagy hatással volt rá a Brodyban tett látogatása, ahol akkor Galícia második legnagyobb létszámú közössége, mintegy 30 ezer fő élt.

a kormányzat nevezte ki a számára megfelelő tisztségviselőt. A kahalokat hat körzetbe sorolták be, amelyek azonosak voltak a közigazgatási beosztással. Az osztrák hatóságok minden választást szigorúan ellenőriztek, ami a lengyel időszakban elképzelhetetlen volt.⁴²

Újraszabályozták az oktatást is. Minden kahalnak saját nyilvános iskolával kellett rendelkeznie, az iskola vezetését a rabbik gyakorolták, és az összes iskolát a főrabbi felügyelte. Nemcsak a tanárookra terjedt ki az ellenőrzés, hanem a tantervre és a tananyagra is. Mind a három osztályban államilag elismert tanároknak kellett tanítani, a kiválasztásukat a rabbira bízta. Az iskolák minden gyerek előtt nyitottak voltak, a szegények előtt is. Az 1776-os rendelet továbbra is megtartotta, sőt erősítette a kahal szociális ellátórendszerét. Azoknak a szegény vándor zsidóknak, akik állandóan úton voltak, továbbra is biztosította a közösség a háromnapos vendéglátást.⁴³

Az új rendelet átalakította a zsidó közösségek bíraskodási rendszerét. Eddig a kahal rabbija csak a vallási kérdésekben volt illetékes, az 1776-os rendelet értelmében ezentúl ő döntött a kahalon belüli vitás ügyekben, a közösség egyes tagjai közötti vagyoni, jogi, kereskedelmi vitákban. Ugyanakkor minden kahal rabbija a főrabbi joghatósága alá tartozott, utasításait, rendeleteit végre kellett hajtania. Ez a rendelet lényegesen leszűkítette a kahalok döntéskörét, mivel alárendelték azokat a főrabbinak, akik viszont a kormányzásnak voltak kötelesek beszámolni.⁴⁴

II. József többször beutazta Galíciát, az évek folyamán személyes benyomásai is formálták a zsidóságról alkotott képét. Míg Mária Terézia uralkodása alatt a zsidósággal szembeni politika szigorúan fiskális szemléletű volt, addig II. József idején sokkal inkább érvényesült a felvilágosult abszolutista felfogás: a zsidóságot integrálni kell a birodalom többi nemzetisége közé, törekedni kell a teljes emancipációra és az asszimilációra. II. József rendeleteivel végső csapást mért a zsidó autonómiára, gyakorlatilag megszűnt a zsidóság autonóm közigazgatási szerve.

II. József 1785-ben egy, a galíciai zsidókra vonatkozó pátentet és 1789-ben egy átfogó zsidórendeletet adott ki, de a köztes időszakokban is számos intézkedésével, rendeletével beavatkozott a zsidóság életébe. Zsidópolitikájának két alapvető pillére volt: egyrészt a fiziokrata tanoknak megfelelően az iparúzés és a kereskedelem helyett a mezőgazdaság irányába akarta a zsidóságot „terelni”, másrészt hitt az oktatás és a nevelés személyiségformáló erejében, amelynek segítségével meg lehet szüntetni a zsidóság nyelvi és kulturális elkülönülését.

Az első komoly reform, amely a közösségek életét alaposan átalakította, az 1781. évi pátens volt. A rendelet kötelezővé tette a kahalon belül a német nyelv használatát, mind szóban, mind írásban. Két éven belül minden közösségi tisztségviselőnek számot kellett adnia németnyelv-tudásáról. Hasonló felfogás érvényesült a zsidó iskolák vonatkozásában: csak az alsófokú képzésben maradhatott meg a jiddis, és német nyelvtérületről származó tanárokat helyeztek a kahalok iskoláiba.⁴⁵

42 *Edicta et mandata*, 1776. 80–83.

43 *Edicta et mandata*, 1776. 95–98.; Glassl, 1975. 210.

44 *Edicta et mandata*, 1776. 112–127.; Stöger, 1833. 358.; Glassl, 1975. 198–200.; Karniel, 1986. 294.

45 Karniel, 1986. 437–438.

1785-ben egy nyolc paragrafusból álló pátens jelent meg, amely a kehillák minden autonóm intézményét eltörölte, így a Mária Terézia által felállított testületeket is. A kehillá mint zsidó közösségi forma ugyan ekkor még formálisan megmaradt, de ezzel a rendelettel már erősen korlátozták a jogkörét. A kahalt ettől kezdve egy háromtagú testület, a *Gemeindedirektorium* vezette.⁴⁶

Az 1789. évi galíciai türelmi rendelet hosszú időre meghatározta a zsidóság életviszonyait. A rendelet a teljes jogi emancipációt tűzte ki célul, de a zsidóság úgy élte meg az új törvényeket, mint személyes és közösségi élete elleni durva támadást, mivel egy újabb fontos alkotóelemet bontott le a még megmaradt zsidó autonómiából: megszüntette a kahalrabbi funkcióját, és ezentúl csak a körzeti székhelyeken működhetett egy rabbi, aki több kehillá közös rabbija lett. Gyakorlatilag minden autonóm testületet felszámoltak, a kahal státusza egy céhéhez lett hasonló.⁴⁷

Poroszországban

Poroszországban – hasonlóan Oroszországhoz – Lengyelország felosztása következtében nőtt meg jelentősen a zsidóság lélekszáma. Korábban kizárólag a nagyobb városokban éltek néhány ezres közösségek, például Breslauban, Berlinben vagy Frankfurtban. Az 1793-as és az 1795-ös felosztással, Poznań és környékének megszerzésével 75 ezer zsidóval nőtt a lakosság száma. Amikor 1796–1806 között Varsó térségét is birtokolták, újabb 12 ezer fővel emelkedett a létszámuk, ezzel Poroszországban körülbelül 125–150 ezer főnyi zsidó élhetett.⁴⁸ Akárcsak Galíciában, a zsidó közösségek autonómiáját a porosz területeken is jelentősen csökkentették az abszolutista kormányok, amelyek a felvilágosodás ideológiája szellemében megpróbálták az államot központosítani, az alattvalókat integrálni.⁴⁹

A német területeken zajlott le a leggyorsabban a zsidóság emancipációja. Christian Wilhelm von Dohm (1751–1820) berlini történész, levéltáros 1781-ben adta ki híres művét *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* címmel, amely a német nyelvű felvilágosult abszolutista államok sorvezetője lett a zsidóság „polgári megjobbítása” tekintetében. Dohm a keresztény társadalmat is felelősnek tartotta a zsidóság helyzetéért. A zsidóságnak az állam többi polgárát megillető jogokat követelt. Szerinte a kormányoknak fontos szerepet kell vállalniuk a zsidóság integrálásában. Alaptézise szerint a zsidóság rossz tulajdonságait az üldöztetések váltották ki, amit tovább súlyosbított a vallás, amely elkülönülésre sarkallta őket a társadalom többi részétől. Dohm szerint érdemesebb a zsidókat támogatni, mint más etnikumhoz tartozó bevándorlókat hívni, mivel ők már gyökeret eresztettek és nem kívánkoznak más országba. Ezzel kimondta a legfontosabb alapelvet, amelynek szellemében számos emancipációs törvényt hoztak.⁵⁰

46 Glassl, 1975. 215–217.; Karniel, 1986. 439–443.

47 Karniel, 1986. 447.

48 Polonsky, 2010. 226.

49 Guesnet–Polonsky, 2022. 12–14.

50 Dohm, 1781; Karády, 2000. 160–161.

A poroszországi területre a zsidó álmessias-mozgalom csak kismértékben, a haszidizmus pedig egyáltalán nem jutott el. Az itt élő zsidóság zöme a polgársághoz tartozott. Ennek következtében a zsidó felvilágosodás, a *haszkala* viszonylag rövid idő alatt meghódította a német zsidóságot, ami hosszú távon asszimilációjához vezetett.

Poroszországban 1797 áprilisában adták ki azt az általános rendelkezést, amely a zsidóság helyzetét szabályozta. A Habsburg Birodalomhoz hasonlóan itt is a hasznosság elvét tartották elsősorban szem előtt, és mélyen beavatkoztak a közösségi szervezetbe. A kehilla hatáskörét a vallási ügyekre redukálták, a rabbinikus bíróságot feloszlatták. A közösség ettől kezdve már nem választhatta meg saját elöljáróit, hanem a városi önkormányzat nevezte ki a zsidó tisztviselőket. Számos rendelettel megkísérelték felszámolni a lengyel időkben játszott, a vidék és a város közötti közvetítői szerepüket, amit a porosz hatóságok rendkívül károsnak ítélték. Inkább a városokba irányították őket, de a földművelést és a kézművességet is kifejezetten támogatta a kormányzat. Mindezek az intézkedések kiváltották a zsidóság heves ellenállását, így egy ideig még érvényben maradt a régi kahalrendszer, nem utolsósorban azért, mert az adóbeszedést a kormányzat a kahal nélkül még nem tudta megoldani.⁵¹

A napóleoni háborúk felgyorsították a poroszországi zsidóság emancipációját, mint ahogy az egész német társadalmat átalakították. Eltörölték a jobbágságot. 1807-ben a tilsiti békében Poroszországnak le kellett mondania a második és a harmadik felosztáskor szerzett területeinek jelentős részéről. Danzig szabad város lett, és létrejött a francia ellenőrzés alatt álló Varsói Nagyhercegség.

1812. március 3-án Karl August Hardenberg kancellár benyújtotta az emancipációs törvényjavaslatot. Az elfogadott törvény a zsidókat állampolgárrá nyilvánította, a többi alattvalóéval azonos jogokat biztosított számukra, továbbá szabad letelepedést az ország bármely területén. Megszüntették a zsidókra kivetett különleges adókat is. A még formálisan létező kahalok már csak a vallási és szociális ügyekkel foglalkoztak. Bevezették a kötelező katonai szolgálatot is.⁵²

A bécsi kongresszus (1815) után ismét megváltoztak az egykori Lengyelország határai: a Napóleon által 1807-ben létrehozott Varsói Nagyhercegség Oroszországgé lett, most már Kongresszusi Lengyelország néven, de annak nyugati részét Poseni Nagyhercegség néven megtartotta Poroszország, akárcsak Szászországot, Vesztfáliát és Észak-Pomerániát. A legnépesebb zsidó közösségek – 52 ezer fő (1816) – a Poseni Nagyhercegségben éltek, miközben Pomerániában alig háromezren, Felső-Sziléziában pedig 16 ezren.

51 Polonsky, 2010. 227.

52 Uo. 227–229.

Összegzés

Mint láttuk, a Rzeczpospolita utolsó éveiben már megkezdődtek azok a reformkísérletek, amelyek a kehillák és a zsidóság társadalmi szerepét és jogállását kívánták szabályozni. II. Szaniszló Ágost uralkodása alatt napirendre került a zsidó közösségek státusza a többvallású állam szerkezetében. 1764-ben megszüntették a 16. század óta fennálló Négy Ország Tanácsát, és ugyanebben az évben az adók meghatározása és a zsidóság felmérése céljából népszámlálást is tartottak. Mindenképpen élénk közéleti vita bontakozott ki a zsidóságot érintő reformokról. Ugyanúgy, ahogy Poroszországban és a Habsburg Birodalomban, az államba való integrálásukat célozták a változások. Azok, akik a zsidó társadalom átalakítására törekedtek, gyakran a zsidó önkormányzati rendszerben látták a fő akadályt. Így Hugo Kolltáj (1750–1812) katolikus pap és jogász, a reformmozgalom kulcsfigurája a zsidó autonómia hatáskörének korlátozását szorgalmazta, mivel az autonómia „állammá változtatja a zsidókat az államban”. Véleménye szerint meg kell szüntetni a kahalok uralmát a zsidóság felett, és a rabbik hatalmának csak a vallási ügyekre kell korlátozódnia. A zsidók jogi különállását fel kell számolni, minden polgári és büntetőügyet önkormányzati vagy állami bíróságokon kell tárgyalni. A négyéves szejm alatt (1788–1791) is központi téma volt a kahalok helyzete. Megvitatták az államreformot, aminek egyik eleme volt az állam alapelveit szabályozó első európai alkotmány, amely a kormányzati és irányítási rendszert szándékozott erősíteni.

Az egykori Rzeczpospolita orosz fennhatóság alá került területein a zsidó közösségekre vonatkozó szabályok és törvények jelentős különbséget mutatnak. A Lengyel Királyságban, más néven Kongresszusi Lengyelországban a zsidó önkormányzatok autonómiája a poroszországihoz és ausztriaihoz hasonló mintát követte. Fontos különbség volt a többi régióhoz képest, hogy ezt a területet a cári kormányzat nem csatolta hozzá a letelepedési övezethez. Az itt élő zsidók jogi státusza kedvezőbb volt, mint az Orosz Birodalom más részein élő társaiké, a cél azonban itt is a zsidó közösségeknek a központi kormányzat alá való rendelése volt. 1822-ben úgy oszlatták fel a kahalokat, hogy egy úgynevezett Zsinagóga Felügyelőbizottság lett az irányító szerv, amely a korábbi szervezetnél jóval kisebb jogkörrel rendelkezett, és csak a vallási és rituális ügyekben volt illetékes. A bizottságot szigorúan ellenőrizték, tagjai állami alkalmazottak lettek, akiknek fel kellett esküdniük a cárra. Az 1830–1831-es lengyel felkelés után a nemesség egyre inkább hajlott a zsidóság emancipációjára bizonyos feltételek mellett. A feltétel a zsidók vallási és szociális különállásának felszámolása volt. Ugyanakkor a nemesség azt is gondolta, hogy a zsidóság akkulturációjával a lengyel társadalom ellenállóképesebb lesz az egyre erősödő ruszifikációval szemben.⁵³ Az emancipáció folyamata azonban – akárcsak Magyarországon – több évtizeden át tartott. A Lengyel Királyságban tovább nehezítették a zsidóság integrációját a főleg vidéken jelentős számbeli fölényben lévő haszid közösségek, amelyek mereven ellenálltak minden ilyen kísérletnek.

⁵³ Polonsky, 2010. 320.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Avrutin

2011 Avrutin, Eugene M.: Ansiedlungsrayon. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur (EJGK)*. Bd. 1. A–Cl. Hrsg. v. Diner, Dan. Stuttgart–Weimar 2011. 109–113.

Барталь–Лурье

2013 *История еврейского народа в России*. Том 2. От разделов Польши до падения Российской империи. Ред.: Барталь, Исраэль – Лурье, Илья. Москва, 2013.

Barton

1981 Barton, Peter F.: *Im Lichte der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts im Reiche Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen*. Wien, 1981.

Biale

1979 Biale, David: *Gershom Scholem: Kabbalah and Counter-History*. Cambridge, 1979.

Sz. Bíró

1995 Sz. Bíró Zoltán: Az orosz elhivatottság és a zsidók. In: *Zsidók Oroszországban 1900–1929. Cikkok, dokumentumok*. Szerk.: Agárdi Péter. Bp., 1995. 9–26.

Brawer

1916 Brawer, Friment: *Die Geschichte der Juden in Galizien nach der ersten Teilung Polens*. [Dissertáció.] Wien, 1916.

Buber

1960 Buber, Martin: *The Origin and Meaning of Hasidism*. New York, 1960.

Будницкий–Долбилов–Миллер

2006 Будницкий, Олег Витальевич – Долбилов, Михаил Дмитриевич – Миллер, Алексей Ильич: Евреи в Российской империи (1772–1917). In: *Западные окраины Российской империи*. Ред.: Долбилов, М. Д. – Миллер, А. И. Москва, 2006. 301–340.

Dohm

1781 Dohm, Christian Wilhelm von: *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*. Berlin, 1781.

Dubnow

1946 Dubnow, Simon: *History of the Jews in Russia and Poland: From the Earliest Times until the Present Day*. Philadelphia, 1946.

1958 Dubnow, Simon: *Nationalism and History. Essays on Old and New Judaism*. Ed.: Pinson, Koppel S. Philadelphia, 1958.

Edicta et mandata

1772–1818 *Edicta et mandata universalia regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11. Sept. 1772 initae possessionis promulgata, und Continuatio etc.* 46 kötet. Leopoli, 1772–1818.

Etkes

2004 Etkes, Immanuel: *The Besht: Magician, Mystic, and Leader*. Hanover, 2004.

Ettinger

1996 Ettinger, Shmuel: Hasidism and the Kahal in Eastern Europe. In: *Hasidism Reappraised*. Ed.: Rapoport-Albert, Ada. London, 1996. 63–75.

Фельдман

2005 Фельдман, Д. З.: *Страницы истории евреев России XVIII–XIX вв. Опыт архивного исследования*. Москва, 2005.

Glassl

1975 Glassl, Horst: *Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772–1790)*. Wiesbaden, 1975.

Goldish

2004 Goldish, Matt: *The Sabbatean Prophets*. Cambridge, 2004.

Guesnet–Polonsky

2022 Guesnet, François – Polonsky, Antony: Introduction. In: *Polin: Studies in Polish Jewry*. Vol. 34. *Jewish Self-Government in Eastern Europe*. Eds.: Guesnet, François – Polonsky, Antony. Liverpool, 2022. 1–38.

Haumann

2002 Haumann, Heiko: *A keleti zsidóság története*. Bp., 2002.

Hilbrenner

2004 Hilbrenner, Anke: Jüdische Geschichtsschreibung als Arbeit am nationalen Gedächtnis. Der „kahal“ als Erinnerungsfigur in Simon Dubnows historischer Meistererzählung. In: *Historisches Bewusstsein im jüdischen Kontext: Strategien, Aspekte, Diskurse*. Hrsg. v. Hödl, Klaus. Innsbruck, 2004. 119–131.

Hundert

2004 Hundert, Gershon David: *Jews in Poland–Lithuania in the Eighteenth Century. A Genealogy of Modernity*. Los Angeles, 2004.

Janowsky

1966 Janowsky, Oscar: *The Jews and Minority Rights (1898–1919)*. New York, 1966.

Karády

2000 Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Bp., 2000.

Karniel

1986 Karniel, Joseph: *Die Toleranzpolitik Kaiser Josephs II.* Tel-Aviv – Stuttgart, 1986.

Katz

2005 Katz, Jakov: *Hagyomány és válság. Zsidó társadalom a középkor végén*. Bp.–Jeruzsálem, 2005.

Klier

1986 Klier, John Doyle: *Russia Gathers Her Jews: The Origins of the “Jewish Question” in Russia, 1772–1825*. DeKalb, 1986.

2000 Клиер, Дж. Д.: *Россия собирает своих евреев. Происхождение еврейского вопроса в России 1772–1825*. Москва–Иерусалим, 2000.

Lederhendler

1989 Lederhendler, Eli: *The Road to Modern Jewish Politics. Political Tradition and Political Reconstruction in the Jewish Community of Tsarist Russia*. Oxford, 1989.

2008 Lederhendler, Eli: The Decline of the Polish–Lithuanian Kahal. In: *Polin: Studies in Polish Jewry*. Vol. 2. *Jews and the Emerging Polish State*. Ed.: Polonsky, Antony. Oxford, 2008. 150–162.

Levitats

1970 Levitats, Isaac: *The Jewish Community in Russia, 1772–1844*. New York, 1970.

Lewin

1933 Lewin, Mauryey: *Geschichte der Juden in Galizien unter Kaiser Joseph II. Ein Beitrag zur Geschichte der Juden in Österreich*. [Disszertáció.] Wien, 1933.

Liebes

1993 Liebes, Yehuda: *Studies in Jewish Myth and Messianism*. New York, 1993.

Maciejko

2011 Maciejko, Paweł: *The Mixed Multitude: Jacob Frank and the Frankist Movement 1755–1816*. Philadelphia, 2011.

Mahler

1985 Mahler, Raphael: *Hasidism and the Jewish Enlightenment. Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*. Philadelphia, 1985.

Mark

1994 Mark, Rudolph A.: *Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung – Kirche – Bevölkerung*. Marburg, 1994.

McCagg

1992 McCagg, William O.: *Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670–1918*. Bp., 1992.

Molnár

2003 Molnár Ildikó: Átfogóan a haszidizmusról. In: *Korunk*, 14. (2003) 9. sz. 74–82.

Polonsky

2010 Polonsky, Antony: *The Jews in Poland and Russia*. Vol. 1. 1350 to 1881. Oxford, 2010.

Prepuk

1997 Prepuk Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában*. Debrecen, 1997.

Rapoport-Albert

1996 *Hasidism Reappraised*. Ed.: Rapoport-Albert, Ada. London, 1996. (The Littman Library of Jewish Civilization.)

2011 Rapoport-Albert, Ada: *Women and the Messianic Heresy of Sabbatai Zevi 1666–1816*. Oxford, 2011.

Ring

2001 Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája. Bp., 2001.

Rosenfeld

1918 Rosenfeld, Max: *Die polnische Judenfrage. Problem und Lösung*. Wien–Berlin, 1918.

Rozdolski

1962 Rozdolski, Roman: *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji*. Warszawa, 1962.

Scholem

1989 Scholem, Gershom: *Sabbatai' evi: The Mystical Messiah 1626–1676*. Princeton, 1989.

1995 Scholem, Gershom: *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York, 1995.

Stanislawski

1983 Stanislawski, Michael: *Tsar Nicholas I. and the Jews: The Transformation of Jewish Society in Russia, 1825–1855*. Philadelphia, 1983.

Stöger

1833 Stöger, Michael: *Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft*. Lemberg, 1833.

Tokarczuk

2022 Tokarczuk, Olga: *Jákub könyvei, avagy Nagy utazás hét határon, öt nyelven és három nagy valláson át, a kisebbeket nem számolva*. Bp., 2022.

Weiss

1997 Weiss, Joseph: *Studies in East European Jewish Mysticism and Hasidism*. Ed.: Goldstein, David. London, 1997.

KRISZTINA KURDI

THE TRANSFORMATION OF JEWISH SELF-GOVERNMENT
AFTER THE FIRST MUTILATION OF POLAND

The system of Jewish self-government (kehilla/kahal) in Poland is indisputably the most significant political legacy of European Jewish history. According to the historian Simon Dubnow (1860–1941), who developed the theory of Jewish autonomism, throughout history, Judaism always had a centre that spiritually and culturally influenced the lives of Jews living in other parts of the world. Each centre was characterized by the fact that the Jewish communities had an organization with wide autonomy, the so-called kehilla, which combined religious and political power. In the Middle Ages and Early Modern Ages this centre was the Polish–Lithuanian Commonwealth where the kehilla had the widest range of autonomy. This article presents the functioning of the system of Jewish self-government created in the Polish–Lithuanian Commonwealth and examines how this system was transformed under the partitioning powers by the governments of Prussia, Austria, and Russia. The new rulers sought to drastically limit the operation of Jewish self-government, and in the course of the 19th century they were slowly abolished. At the end of century the kehilla system was reborn as a new political idea of Jewish autonomy, to create a modernized form of Jewish self-government.

CONTENTS

Imperial Expansion in Central Europe: The First Mutilation of the Rzeczpospolita, 1772 (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Éva Ring: The Confederation of Bar and the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	5
Sándor Gebei: Russian–Prussian Identity of Interest in the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	43
György Bebesi: The First Mutilation of Poland from the Perspective of Russian Imperial Foreign Policy	57
Patrik Dinnyés: Difference of Opinion between Mother and Son on the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	67
Ferenc Tóth: The Efforts of French Diplomacy in order to Save the Rzeczpospolita	83
Brigitta Kinga Schwéd: The First Partition of Poland in the Light of the Balance-of-Power Discourse in Contemporary Opinion Pieces of London Weeklies	99
Beáta Varga: The Integration of Galicia into the Habsburg Monarchy: The Situation of the Eastern Galician Ruthenians between 1772–1918	121
Krisztina Kurdi: The Transformation of Jewish Self-Government after the First Mutilation of Poland	139
<i>Book Reviews</i>	
Barbara of Cilli: A Hungarian, Holy Roman, and Bohemian Queen (Máté Urbán)	161
The Financial Background of Education in the Middle Ages and the Early Modern Period (Máté Urbán)	168
The Dangerous Relationship between North and South, or the Birth of Italy (Zita Kovács)	172

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

